

Німеччині. Учасник 2-го Вел. збору ОУН в Римі (1939). Після розколу ОУН Я. став на бік С. Бандери, очолив бюро ОУН(Б) у Відні. У 1939–41 Я. паралельно працював на япон. розвідку. У 1941 був одним з організаторів дружин укр. націоналістів (батальйон «Роланд»), отримав від голови Укр. держ. правління (УДП) у Львові Я. Стецька звання «полковника укр. збройних сил». Після ліквідації УДП Я. був арештований гестапо 16.09.1939, а після звільнення відійшов від діяльності в ОУН і жив приватним життям. Окремі дослідники припускають, що Я. був не лише агентом абверу та япон. розвідки, але й працював на рад. розвідку, що саме він допоміг ліквідувати Є. Коновальця, вивівши на нього псевдозв'язкового з УРСР П. Валюха (Судоплатова). У смерті Є. Коновальця Я. начебто став зацікавлений після початку розслідування його фінансових афер.

Літ.: Веденєєв Д. Загадка Ріка Ярого // Пам'ять століть. 2001. № 6; Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. К., 2004; Кучерук О. Ріко Ярій — загадка ОУН. Львів, 2005. **І. Патриляк ЯРОСЛАВ МУДРИЙ** (бл. 978–1054) — держ. діяч, вел. князь Київський (1019–54). Син Володимира Святославича і полоц. княжни Рогніди Рогволодівни. Був посаджений батьком на князівський престол у Ростові, а потім у Новгороді. Після смерті Володимира 15.07.1015 Київ. д-ва, була втягнута у вир династ.-політ. кризи, спровокованої наміром Володимира залишити спадкоємцем наймолодшого сина — Бориса. Це викликало невдоволення старших братів, які, керуючись установленими родовими нормами престолонаслідування, зі зброєю в руках піднялися боронити своє право на спадщину. Ще один брат — Мстислав Тмутараканський, незважаючи на міць своєї добірної дружини, визнав право старшого брата на великокнязів. стіл. У 1026 брати уклали мирну угоду, за якою поділили Руську землю по Дніпру: Ярослав став княжити у Києві, а Мстислав на Лівобережжі — в Чернігові. Мстислав і Я. М. об'єднали свої бойові дружини і спільно витиснули поляків з Перемишля, Червена, Белза та ін. руських градів понад Зх. Бугом і Сяном. Так жили вони у «братолюбстві», доки Мстислава не стало. Поховавши брата у Чернігові, 1036 Я. усядикував його володіння і став самовладним правителем Київ. д-ви. З іменем Я. давньоруські книжники пов'язують остаточний розгром печеніз. орд, що спустошили пд. посілости Русі. Ген. битва з ними сталася 1036 покл. Києва. За свідченням літописця, на місці того бойовища незабаром піднялися золоті маківки Соф. храму. Щойно ставши єдиновладним володарем Русі, Я. М. посадив на новгород. княжіння свого сина Володимира, а на тамтешню єпископ. кафедру — святителя Луку Жидяту. У свого брата Судислава, єдиного з уцілілих синів Володимира, він відібрав Псковщину, а самого запроторив до в'язниці, з якої його випустили тільки після смерті самовладця князі Ярославичі. Ізяслав Ярославич дістав у володіння Турово-Пінщину, Святослав став княжити на Волині, а наймолодшого Всеволода київ. князь з надмірної любові тримав коло себе. Одна тільки Полоцька земля залишалася непідвладною київ. правителю. Єдиновладні амбіції Я. М. символічно маркують засновані ним на далеких рубежах Русі міста, названі його іменами — Ярослав у верхів'ях Волги, Юр'їв у землі чуді (сучасний Тарту) та Юр'їв на пд. степовому кордоні в Пороссі. Політ. система Київ. д-ви й далі спиралася на династ. основу, а єдиновладне правління Я. М. ґрунтувалося на відновленій ним політ. практиці Володимирового володарювання.

Київ. д-ва за Я. М. набула широкого визнання у тогочасному світі. Претензії Києва на лідерство у східноєвроп. світі та його велику роль у європ. міжнар. політиці відбиває історія династично-шлюбних союзів київ. великокнязів. дому. Я. був одружений з дочкою швед. короля Олафа Інгігердоу-Іриною. Від цього шлюбу в них народилося шість синів і три доньки. Старшою донькою у подружжя була Анастасія, середньою Єлизавета, а наймолодшою Анна. Давньоруські літописці не надавали належної уваги жіночому потомству князів. родин. Сповідуючи про ті чи ін. події з життя великокнязів. дому, зокрема послідовно фіксуючи народження синів Я. М., вони обходять мовчанкою його доньок. З іноземних джерел довідуємося про них як королев Угорщини, Норвегії та Франції. Старша Анастасія бл. 1039/1040 вступила в шлюб з угор. герцогом Андрієм (Ендре), який 1031, шукаючи порятунку від інтриг спадкоємців угор. королів. столу (Іштвана) знайшов притулок при дворі київ. князя Я. М. Молодша сестра угор. королев — Єлизавета Ярославна стала дружиною спадкоємця норвез. королів. престолу Гаральда Суворого. То був завзятий і ушавлений бойовими подвигами вікінг. Уперше він потрапив до Києва у 1028 разом з вигнаним зі своєї батьківщини норвез. королем Олавом Святим. Після загибелі останнього у битві при Стикккестаді Гаральд став на військ. службу до Я. М. Наймолодша донька Я. М. стала дружиною франц. короля Генріха І. Його першою дружиною була Матільда з роду герман. імператорів. Після її смерті 1044 король вирішив одружитися з дівчиною з не менш авторитетного королів. чи князів. дому. Внаслідок досягнутої домовленості з Я. М. 1048 до Києва прибуло франц. посольство, яке очолювали магістр двору Гесселен де Шавіньяк та єп. Готьє Саваяр. Ця місія мала успіх: 19.05.1051 у знаменитому Реймс. кафедр. соборі, де звичайно коронувалися франц. королі, Генріх І урочисто повінчався з молодшою донькою Я. М. — Анною.

Помер Я. М. у замиській князів. резиденції у Вишгороді. Церемонія поховання київ. князя відбулася у Софійс. соборі у Києві. Літ.: Архипова Е. И. О месте погребения Ярослава Мудрого (проблема княжеской усыпальницы) // Рос. археология. 2001. № 1; Толочко П. Ярослав Мудрый. К., 2002. **В. Ричка**

ЯРУЗЕЛЬСЬКИЙ (Jaruzelski) Войцех (06.07.1923, Курів, Люблін. воєводство, Польща) — військ. діяч, генерал, нач. гол. політуправління Польс. війська (1960–65), нач. Генштабу (1965–68), міністр нац. оборони (1968–83). Очолював Військ. раду нац. спасіння, яка запровадила уночі з 12 на 13.12.1981 військ. стан у ПНР, член Політбюро ЦК ПОРП (1971–89), генсек ЦК ПОРП (1981–89), прем'єр-міністр (1981–85), Президент Польщі (1989–90). На поч. 2-ї світової війни родина перебралася до Литви, звідки у черв. 1941 НКВД була депортована до Сибіру, де помер його батько. Я. після закінчення школи для старшин у Рязані потрапив до 1-ї армії Польс. війська, з якою пройшов до Берліна. З 01.11.1945 по 1946 був командиром загону 5-го піхотного полку 3-ї дивізії, який боровся з польс. та укр. підпіллям у Грубешів. повіті, за що отримав відзнаку. З берез. 1946 був співробітником військ. розвідки (псевдо «Вольський»). Найімовірніше завдяки цій співпраці зробив швидку кар'єру, а у 1956, у 33 роки, отримав генерал. ранг (був наймолодшим генералом Польс. війська). З 1947 — член Польс. робітн. партії (ПРП, з 1948 — ПОРП). У лют. 1965 став нач. генштабу. Як член ЦК ПОРП, близький до т. зв. «групи партизанів», очолюваної Мечиславом Мочарем,

Я. був співвідповідальний за антисеміт. кампанію 1968, внаслідок якої тисячі польс. євреїв були змушені покинути батьківщину, а кількасот офіцерів євр. походження (у т. ч. 13 генералів) були звільнені чи понижені у званнях. Як шеф генштабу співвідповідальний за «упокорення» студ. виступів у берез. 1968. З квіт. 1968 очолив Мін-во оборони і керував ним до кінця військ. стану (1983). Як міністр оборони відповідальний за участь польс. підрозділів у придушенні «Празької весни» у серп. 1968 (операція «Дунай»). Я. безпосередньо контролював участь військ. підрозділів у придушенні страйків робітників на Побережжі у груд. 1970. У серп. 1980 в рамках діяльності К-ту захисту країни та генштабу Я. почав розробку шляхів запровадження військ. стану у Польщі. 12.11.1980, через два дні після офіц. реєстрації опозиц. профспілки «Солидарність», на засіданні К-ту захисту країни він повідомив про підготовку необхідних юрид. актів про запровадження військового стану. Після того як 01.12.1980 керівництво СРСР повідомило про план проведення маневрів «Союз-81», 05.12.1980 під час зустрічі членів Варш. договору у Москві Я. представив розроблену концепцію самост. ліквідації «Солидарності» та ін. опозиц. сил. 13.12.1981 запровадив військ. стан та очолив Військ. раду нац. спасіння. Я. був одним з тих, хто сприяв проведенню Круглого столу опозиції та влади у лют. 1989, хоча сам як найвищий представник влади не брав участі у переговорах. Як президент (1989–90), обраний т. зв. контрактним Сеймом, співпрацював з урядом Тадеуша Мазовецького і сприяв проведенню екон. реформи Лешака Бальцеровича. Польс. сусп-во досі поділене у справі оцінки діяльності Я. Частина громадськості переконана, що саме він врятував поляків від рад. збройної інтервенції (хоч док-ти вказують протилежне). Підкреслюються також його заслуги у проведенні Круглого столу, постанови якого допровадили до частково вільних виборів 04.06.1989. Водночас з 1992 тривають спроби притягнути Я. до відповідальності за злочини періоду військ. стану, зокрема вбивство 9 та поранення 21 робітника з шахти «Вуек». У лют. 1992 Сейм прийняв постанову про те, що запровадження військ. стану суперечило чинному законодавству, зокрема Конституції ПНР, і створив спец. комісію (парлам. комісія довела, що 88 смертей безпосередньо пов'язано з тогочасною діяльністю спецслужб). Після того як парламент було розпущено у 1993, а в новому парламенті переважну більшість здобули посткомуніст. партії, слідство не мало продовження. У 2007 прокурори Інституту національної пам'яті Республіки Польща закінчили слідство проти ініціаторів військ. стану (В. Ярузельський, Ч. Кіщак). Судова процедура триває.

Лит.: Paweł Piotrowski. Sprawa współpracy generała Jaruzelskiego z informacją wojсковą // Biuletyn IPN 2007 nr 1–2 (72–73); M. Kosman. Los Generała. Wokół medialnego wizerunku Wojciecha Jaruzelskiego. Toruń, 2008; Kowalski L. Generał ze skazą. Biografia wojskowa gen. armii Wojciecha Jaruzelskiego. Warszawa, 2002; О. Гнатюк

ЯСПЕРС (Jaspers) Карл Теодор (23.02.1883, Ольденбург — 26.02.1969, Базель) — філософ, політ. мислитель, публіцист, психолог і психіатр, один з представників екзистенціалізму. Д-р медицини (1909), д-р психології (1913), проф. психології (1916), проф. філософії (1922) Гейдельберга. (1916–37, 1945–48) і Базельс. ун-ів (1948–61). Я. з раннього віку цікавився філософією, проте досвід і практика батька в юрид. сфері вплинули на рішення вивчати право в ун-ті. Провчився

на юрид. ф-ті лише 3 семестри, і з 1902 вивчав медицину в Берлін., Геттінген. і Гейдельберг. ун-тах. У 1909–15 — асистент в університет. психіатр. клініці. Опублікувавши свою першу працю «Загальна психопатологія», Я. захистив докт. дис. у 1913, почав читати лекції з соціальної психології, релігії і моралі на філос. ф-ті Гейдельберг. ун-ту і більше не повертався до клінічної практики. У 1916 призначений асистентом з психології, у 1920 став асистентом з філософії, з 1921 — проф. філософії Гейдельберг. ун-ту. У Гейдельберзі Я. спілкувався з М. Вебером і його групою (Е. Блох, Е. Ласк, Г. Зіммель, Г. Лукач). Під впливом Вебера сформувалися його політичні погляди — лібералізм, віра в нац. д-ву і демократію, керовану елітами. На становлення Я. як філософа вплинула критика неокантіанської методології, під знаком якої проходили дискусії Вебера і Лукача. Одним із осн. мотивів теор. діяльності Я. стало бажання звільнити філософію Канта від неокантіанських формалізмів Ріккєрта і Віндельбанда. Значний вплив на світогляд Я. зробив Гайдеггер, але теор. розбіжності між філософами були актуалізовані їх політ. розривом, пов'язаним зі симпатіями Гайдеггера до нацистів. Саме Гайдеггер і Я. увійшли в історію філософії як основоположники екзистенціалізму в Німеччині, хоча сам Гайдеггер заперечував свою належність до цієї течії, а Я. після 1933 стверджував, що не має нічого спільного з Гайдеггером.

1930–40-ві були періодом розквіту творчої діяльності Я. Пережитий досвід нацист. диктатури, виникнення тоталіт. режимів в СРСР, Італії, Іспанії породжували роздуми про кризу культури і духовності. Такі політ. переконання, а також шлюб із єврейкою (1910) стали причиною звільнення Я. з усіх адм. посад у 1933 і відсторонення від виклад. діяльності в 1937. У 1938 заборонена публікація праць філософа. Я., вийшовши на пенсію, багато часу присвятив вивченню Біблії. До закінчення 2-ї світової війни пост. перебував під загрозою арешту. Після розгрому нацизму (див. Націонал-соціалізм) відігравав значну роль у житті сусп-ва, відновив свою виклад. діяльність, став друкуватися. Відомі радіовиступи Я. на політ. та філос. теми. Досліджував питання про провину людини у світі, вказуючи, зокрема, на провину німців, нацизму і загрозу ядерної війни («Питання про провину», 1946). Активно цікавився проблемами сусп. і політ. розвитку Зх. Німеччини. Був змушений покинути батьківщину через негат. ставлення до нього влади ФРН. Його зарахували до т. зв. «нових лівих». У 1949 Я. став проф. філософії Базельс. ун-ту. Значну увагу у своїй наук. діяльності Я. приділяв осмисленню історії. Розглядав питання негат. унікальності його епохи: чому пропаганда культури сили зі самого початку, ще до того, як була здійснена масова пропаганда. обробка, не відштовхнула, а у ряді випадків привернула певні верстви населення Німеччини? Спроба відповіді на це питання — одна з осн. тем політ. записок Я., зроблених ним у роки нацист. диктатури. У його роботах воєнних років, опублікованих тільки після війни, на перший план виходять історико-світоглядні проблеми: як подолати ті катаклізми, які спіткали європ. цивілізацію в 20 ст., як віднайти дух. орієнтири у постіндустр. сусп-ві. Твір «Витоки історії і її мета» (1949) присвятив проблемі єдності людської історії. На думку Я., єдність не може стати реальністю ані в правильному світоустрої, ані у відкритому взаєморозумінні й згоді. Рухаючись крізь світову історію, людство наближається до основ справжньої історії, де можливе єднання. На цьому етапі взаємовідносини людей